

**MEŞÂHÎRU'N-NİSÂ'NIN MUHTEVASI, KAYNAKLARI
ve
ARAP DİLİ VE EDEBİYATI AÇISINDAN ÖNEMİ**

*Hamza ERMIŞ**

The Contents of *Meşâhîru'n-nisâ*, its Importance in the Arabic Language and its Eloquence and its Sources

Meşâhîru'n-nisâ is an encyclopedia of famous women that compiled by Mahmad Zihni Efendi. This book introduces to the famous women in the various field in the alphabetical way. In this study, the contents of *Meşâhîru'n-nisâ* and its sources and its importance in the Arabic Language and its Eloquence are dealt with.

Keywords: Biography, woman, Arabic Language, Mahmad Zihni.

Anahtar kelimeler: Biyografi, kadın, Arap Dili, Mehmed Zihni.

A. Giriş

Meşâhîru'n-nisâ, son dönem Osmanlı âlimlerinden Mehmed Zihni Efendi (ö. 1913) tarafından hazırlanmış bir meşhur kadınlar ansiklopedisidir. Eser, çeşitli sahalarda meşhur olmuş kadın şahsiyetleri alfabetik sıra ile tanıtmaktadır. Müellifin ulaşabildiği bilgilere göre, bazı şahısların tanıtımı kısa; bazısınınki uzun olabilmektedir. Ayrıca sadece şahıs tanıtımıyla sınırlı kalmamakta; yeri geldikçe fıkıh, tefsir, hadis, akaid, tarih gibi ilimlerin konularına da girilerek açıklamalar yapılmaktadır. Müellif, yer yer biyografik tanıtımın dışına çıkarak yaptığı bu açıklamaların konu fihristini eserin başında vermiştir. Eserde şahısların tanıtıldığı sayfaları gösteren içindekiler kısmı yoktur. Sadece alfabetik sıraya göre harflerin yer aldığı sayfalar gösterilmektedir. İki cilt halinde basılan eserin birinci cildinde“Elif” harfinden “zı” harfine kadar olan isimlere yer verilmektedir. İkinci ciltte ise “ayın” harfinden “ye” harfine

* Arş. Gör. Dr., Sakarya Ü. İlahiyat F. Arap Dili ve Belâgati Anabilim Dalı,
hermis@sakarya.edu.tr

kadar olan isimler tanıtılmaktadır. Şahıs tanıtımlarının sona ermesinden sonra, tanıtılan kadınlarda bulunan ilim ve edep konularını ihtiva eden bazı hikayeler ve ismi bilinmeyen kadınların yer aldığı “Faslun Mahsûsun” başlığı altında özel bir bölüm açılmıştır.¹ Bu bölümün sonuna, birinci ciltte unutulmuş veya hakkında daha sonraki araştırmalar neticesinde bilgiye ulaşılmış şahıslar “zeyl” başlığı altında, tekrar “elif” harfinden başlanarak alfabetik tertiple önceki metot üzere tanıtılmıştır.² Birinci cilt, 371 sayfa olarak 1294/1877; ikinci cilt, 429 sayfa olarak 1295/1878 senelerinde, Maarif Nezâreti tarafından Dâru’t-Tibâatî’l-Âmire’de bastırılmıştır.

Dönemin Maarif Nezareti tarafından Mehmed Zihni Efendiden, Dâru’l-Muallimât (Kız Öğretmen Okulu)’ta ders kitabı olarak okutulmak üzere, ilim ve edeple meşhur olmuş kadınların hayat hikayelerini ve örnek davranışlarını içeren bir kitap hazırlaması istendi. Hazırlanması istenen bu eser, meşhur kadınların biyografileriyle birlikte, kız öğrencilere ibret ve iyi örnek olabilecek, ilim ve irfan yolunda azim, gayret ve isteklerini artıracak hususları da ihtiva edecekti. Bu talep üzerine Mehmed Zihni Efendi, işe koyuldu. Ancak böyle bir eser, lisanımızda olmadığı gibi Arapça’da bile yoktu.³ Böyle bir eserin meydana gelmesi için, onun ifadesiyle, kütüphaneleri araştırıp pek çok kaynak eseri taramak gerekiyordu. Yoğun bir çalışma sonucunda iki ciltlik “*Meşâbîru’n-nisâ*” (=Meşhur Kadınlar Ansiklopedisi) ortaya çıktı. Ancak bu hacmiyle ders kitabı sınırlarını aştığı için Zihni Efendi, derslerde okutmak için bu eserden seçme yapılabileceğini belirtmektedir.⁴

Bu eserin, kadın konusunda verdiği mesajlar açısından büyük öneme sahip olduğu söylenebilir. Çünkü tarihin ilk, orta ve son çağlarında, istisnaları olmakla birlikte, bütün dünyada kadınlar erkeklerden aşağı sayılmış, hatta bazı yerlerde hayvanlardan daha kötü muamele görmüşlerdir.⁵ Zihni Efendi’nin doğumundan altı yıl öncesine, yani 1840 senesine gelinceye kadar, İngiltere’de bir erkek, karısını boynuna tasma takarak pazara götürüp satma

¹ Mehmed Zihni, *Meşâbîru’n-nisâ*, İstanbul 1294-1295, II, 342-391.

² Mehmed Zihni, *Meşâbîr*, II, 392-429. (Bu ilâve bölümü Bedrettin Çetiner’in sadeleştirdiği baskıda I. Ciltte yer almaktadır. Bkz. I, 443-484)

³ Zihni Efendi’den sonra Arapça’da böyle bir eser hazırlanmıştır. Bkz. Kehhâle, Ömer Rıza, *A’lâmü’n-nisâ*, Dimeşk 1359.

⁴ Mehmed Zihni, *Meşâbîr*, I, önsöz.

⁵ Hindistanlılar, Çinliler, İslamiyetten önce Arap toplumu, Romalılar, Eski Yunanlılar, Ruslar ve İngilizler’in kadınlarla ilgili kötü muamele örnekleri için bkz. Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, İstanbul 1977, V, 1879vdd.

hakkına sahipti.⁶ Eser, tarihten gelen kadın konusundaki bu yanlış düşünce, anlayış, davranış ve yorumları da düzeltmeyi hedeflemektedir. Önsözünde ay ve güneş benzetmesiyle kadınların değerinden bahseden bir şiire yer verilen eserin içinde de yeri geldikçe kadın konusunda doğru mesajlar verilmeye çalışılmaktadır: Örneğin, kız evladın değerini ifade eden söz ve hadisleri serdettikten sonra, “Kız evlat hakkında oğlandan ziyade mihribanlık (şefkatlilik) etmemiz iktiza eder (gerekir)”⁷ diyerek, kız çocuklarına daha sevecen ve anlayışlı davranmak gerektiğini vurgulamaktadır. Kadın konusunda yanlış anlayış ve yorumların düzeltilmesine yönelik bir başka örnek de şudur: Müellif, kadınlarla ilgili bazı beyit, mesel ve tabirleri açıklarken, “Erkeklerle ait hak ve hürmette kadınlar da ortaktır”⁸ sözüyle, kadın ile erkek arasında temel hak ve hürriyetler ile insana yakışır saygınlığa sahip olma açısından tam bir eşitlik olduğunu belirtmektedir.

Meşâhîru'n-nisâ, ilim çevrelerinin dikkatini çekmiş; basımını takip eden yıllarda “*Hayrat-ı Hisân*” adıyla Farsça'ya çevrilip bastırılmıştır.⁹ Yeni Türk harfleriyle basımı da, Bedrettin Çetiner tarafından sadeleştirilerek; birinci cilt, 484 sayfa, ikinci cilt, 342 sayfa olarak aynı isimle Şamil Yayınevi tarafından yapılmıştır (İstanbul 1982).¹⁰

Meşâhîru'n-nisâ'nın daha sonra hazırlanan bazı eserlere de kaynaklık ettiği görülmektedir: Örneğin, ez-Zirikî, *el-A'lâm*'ında; Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihinde*; Ahmed Muhtar Bey, *Şair Hanımlarımız* isimli ese-

⁶ Şu şartla ki, kıymeti 2 Şilinden aşağı olmasın ve tasmaşı da kullanılmış değil yeni olsun. Daha geniş bilgi için bkz. Ergin, *a.g.e.*, V, 1881-1882.

⁷ Mehmed Zihni, *Meşâhîr*, II, 237.

⁸ Mehmed Zihni, *Meşâhîr*, II, 367.

⁹ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333, I, 311; 1304-1307 yılları arasında üç cilt olarak Tahran'da bastırılmıştır. Söz konusu tercümenin ikinci baskısı 1311'de yapılmıştır. Bkz. Ahmet Turan Arslan, *Mehmed Zihni Efendi*, İstanbul 1999, s. 142.

¹⁰ Eserin sadeleştirilmiş baskısında şu hususlar bulunmaktadır: Eserin sonuna 14 sayfadan oluşan alfabetik fihrist ilâve edilmiş, orijinal tertibe dokunulmayarak aynı sıraya göre dizilmiş, eser içinde hicri takvime göre verilen tarihlerin miladi karşılığı verilmiş, sahâbi isimlerinde sadece isim verilen yerlerde sadeleştirmeyi yapan tarafından ulaşılabilen bilgiler ilâve edilmiştir. Bu sadeleştirmede müellifin tercümesini vermediği şiirler tercüme edilmemekle birlikte muhafaza edilmiştir. Aslın ikinci cildinin sonundaki ilâve şâhıslar, birinci cildin sonuna alınmıştır. Aslın ikinci cildinin sonunda bulunan “faslun mahsûsun” başlığı altındaki bölüm tamamen çıkarılmıştır. Asılda bulunan ve bilmünâsebe değinilen konular fihristi gösterilmemiştir.

rinde, *Meşabîru'n-nisâ*'dan yararlanmışlardır.¹¹ Eserin, müellifin çağdaşı olan ünlü kadınlara yer vermiş olması da önemli bir yanıdır. Ayrıca, Atatürk'ün de okuduğu ve kütüphanesinde bulundurduğu kitaplar arasında yer alması,¹² eserin önemi ve şöhretini gösteren bir delil kabul edilebilir.

Bu yazımızın amacı, eserin muhtevası ile ilgili bilgi vermek, müellifin eseri meydana getirirken yararlandığı kaynakları göstermek ve Arap Dili ve Belagati açısından önemini ortaya koymaktır.

B. Muhtevası

Belirtildiği üzere eser, çeşitli sahalarda meşhur olmuş kadınları tanıtmaktadır. Bu şöhretin olumlu yönde olması şart değildir. Kötü şöhretinden dolayı kaynaklarda zikredilen kadınlar da esere alınmıştır. Hatta erkek olduğu halde kadın ismi veya lakabı taşıyan şahıslara rastlamak mümkündür. Ayrıca gerçek bir şahsiyet olmadığı halde o isimde bir şahsın var olabileceği ihtimalini akla getirebilecek tabirlerde kullanılan isimler de ele alınarak mahiyetleri hakkında bilgi verilmektedir. Her ne kadar eserle ilgili bazı tanıtım yazılarında aksine görüş belirtilmekteyse de,¹³ şahısların esere alınmasında din, millet, asır ve bölge farkı gözetilmediğine dikkat çekmemiz gerekir. Eserin ve muhtevasının daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla, alfabetik sıraya göre düzenlenmiş maddelerde yer alan şahıs isimleri, aşağıdaki ana başlıklar altında sınıflandırılmıştır. Tarafımızdan eserin tamamı incelendikten sonra, ortak yönleri tespit edilerek oluşturulmuş bu gruplandırmayı, birer örnekle birlikte aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür:

¹¹ Hayreddin ez-Zirikli, *el-A'lâm: Kâmusü terâcim*, Beyrut 1989, VIII, 337; Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1974, II, 769; Adem Ceyhan, "Ahmed Muhtar Bey'in, Şair Hanımlarımız, İsimli Eseri", *Selçuk Üniversitesi Türkîyat Enstitüsü Türkîyat Araştırmaları Dergisi*, sayı: 8, Konya 2000, s. 303.

¹² <http://www.mopakeml.k12.tr/ataturk/eserleri.htm>;
<http://www.ataturk.net/text/ata/okudugu.html>, 22. 05. 2001.

¹³ Eserin tanıtıldığı bazı kaynaklarda, "Eserde daha çok başka bölgelerde yetişen Müslüman kadınları yer almaktadır" ve "Meşhur Müslüman kadınların tercüme-i hallerini muhtevi" gibi ifadeler, eserde bir din ve bölge farkı gözetildiği intiba'ını vermektedir. Bkz. İbrahim Alaettin Gövsa, *Meşhur Adamlar Hayatları Eserleri* (nşr. Sedat Simavi), İstanbul 1933-1935, IV, 1598; Ağah Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara 1988, I, 421; M. Ekrem Üzümeri ve ark., *Türkiye Ansiklopedisi*, Ankara 1956, III, 12; Komisyon, *Meydan Larouse Büyük Lügat ve Ansiklopedi*, İstanbul ts., VIII, 553.

1. Edebiyatçılar: Eser Türk¹⁴, Arap¹⁵ ve Fars¹⁶ edebiyatlarından pek çok şairi tanıtmakta ve şiirlerinden örnekler sunmaktadır.

Hansâ: Asıl ismi Temâdü'r'dür. Câhiliyye ve İslâm dönemlerini idrak etmiş şair bir sahabidir.¹⁷

Bazı şairler de şiirlerinden örnek verilmeksizin tanıtılmaktadır.¹⁸

2. Hadis bilginleri: Eserde çok sayıda bayan hadisçi tanıtılmaktadır.

Emetü'l-Hâlık: Hicrî 813'te doğmuş 902'de vefat etmiş tanınmış bir hadis bilginidir.. İmam Suyûtî'nin hocalarındandır.¹⁹

¹⁴ Türkçe şiir örnekleriyle tanıtılan edebiyatçılar: Âni Fatıma Hatun (I, 15), Emetullah (I, 46), Habıbe Hanım (I, 159), Zeyneb Hatun (I, 285), Sırrı Hanım (I, 303), Şeref Hanım (I, 332), Sıdkı Emetullah Kadın (I, 350), Safvet (I, 351), Tütü Kadın (I, 370), Aişe Hubbâ (II, 15), Şaire Ferîde (II, 135), Fıtnat (II, 140), Fıtnat Hanım (II, 142), Leyla (II, 195), Leyla Hanım (II, 196), Mihrî Hatun (II, 240), Nüseybâ (II, 261), Zafer Hanım (II, 428)

¹⁵ Arapça şiir örnekleriyle tanıtılan şairler, metin içerisinde "Arap Dili ve Edebiyatı Açısından Önemi" başlığı altında verilecektir.

¹⁶ Arapça şiir örnekleriyle tanıtılan şairler metin içerisinde "C. Arap Dili ve Edebiyatı Açısından Önemi" başlığı altında verilecektir. Farsça şiir örnekleriyle tanıtılan şairler şunlardır: İsmetî (II, 64), Gevher Begüm Azerbeycânî (II, 174), Lâle Hatun (II, 175), Maḥfî Begüm (II, 209), Mutribe (II, 219), Mührî (II, 241), Mehestî (II, 241), Nûr Cihan Begüm (II, 276), Nihalî (II, 277)

¹⁷ Mehmed Zihni, *Meşâhîr*, I, 198.

¹⁸ Şiir örneği verilmeksizin tanıtılan Türk, Arap ve Fars edebiyatçıları şunlardır: Afaki (I, 8), Ümmü Kıram (I, 91), Ümmü'l Hennâ (I, 105), Cihan (I, 152), Hubbâ Kadın (I, 155), Zübeydetü'l-Kostantiniyye (I, 264), Şairetü'l-Endülüs (I, 330), Aişe bintü'l-Adl (II, 22), Abide bintü Muhammed el-Cüheniyye (II, 27), Abide el-Medeniyye (II, 28), Acfâ' (II, 51), Arîb (II, 55), İffetî (II, 64), Alemü'l-Medeniyye (II, 72), Avrâ bintü sebî' (II, 97), Garîbe (II, 102), Gasaniyye (II, 104), Fatıma bintü'l-Haşşab (II, 119), Fatıma (II, 130), Fadl (II, 138), Fadl el-Medeniyye (II, 140), Keşşe bintü Ma'dikerb ez-Zübeydiyye (II, 170), Kerîme bintü Esed (II, 171), Lübnâ (II, 177), Neşvâ (II, 261), Vahşiyye el-Cermiyye (II, 282), Rame (II, 413), Dâhiyetü'l-Hilâliyye (II, 427).

¹⁹ Mehmed Zihni, *a.g.e.*, I, 47; başka örnekler için bkz. *A.e.*, I, 6, 14, 18, 35, 40, 47, 48, 59, 64, 65, 74, 88, 91, 104, 105, 115, 129, 133, 135, 137, 138, 146, 158, 185, 190, 191, 193, 207, 216, 232, 241, 269, 270, 272, 273, 274, 277, 279, 282, 284, 287, 289, 290, 291, 292, 293, 295, 296, 297, 311, 323, 326, 328, 343, 344, 348, 353, 354, 360, 365; II, 17, 18, 22, 23, 26, 44, 46, 81, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 122, 123, 124, 125, 127, 129, 171, 172, 178, 215, 217, 224, 238, 260, 262, 264, 266, 283, 288, 289, 339, 392, 394, 396, 405, 414, 418, 419, 421, 422, 426, 428.

Tanıtilan hadis bilginleri arasında yer alan pek çok şahsın İmam Suyûtî'nin hocalarından olması dikkat çekmektedir.

3. Fıkıh bilginleri: Kaynaklarda adı geçen pek çok kadın fıkıhçı esere alınmıştır.

Fatıma el-Fakîhe: “Tuhfetü'l-Fukahâ” isimli kitabın müllifi Alaaddîn es-Semerkandî'nin kızıdır.²⁰

4. Sahabiler: Kaynaklarda kendileriyle ilgili fazla bilgi olan hanım sahabileri teferruatlı, haklarında fazla bilgi olmayanları kısaca tanıtmaktadır. Hatta sadece isimlerini vererek geçtiği sahabiler çoktur.

Şıfa bintü Abdillâh: İlk iman eden, biat edip hicret eden sahabilerdendir. Bu isimde iki hanım sahabe daha vardır.²¹

5. Yaptırdığı eserle meşhur olan kadınlar: Yaptırdığı bir hayır eseriyle anılan kadınlar eserde tanıtılmaktadır.

Mihriman (Mihrî Mâh) Sultan: Sultan I. Süleyman (Kanûnî)'in kızıdır. Edirne kapı ve Üsküdar İskele camilerini o yaptırmıştır.²²

6. Evliya kadınlar: Allah dostu olarak zikredilen pek çok kadın eserde yer almaktadır.

Meymûnetü's-Sevdâ: Kûfeli bir ermiş kadındır. Orada çobanlık yapar, koyunlarıyla kurtlar beraber gezermiş. Bu durum kendisine sorulduğunda: “Allah'la benim aram düzgün olunca, koyunlarımla kurtlar arasını da düzeltti” diye cevap verirmiş.²³

7. Cesaretiyle ün yapmış kadınlar: Cesur davranışları sebebiyle kaynaklarda ismi geçen kadınlar esere alınmıştır.

²⁰ Mehmed Zihni, *a.g.e.*, I, 128; başka örnekler için bkz. *A.e.*, I, 47, 130, 271, 273; II, 85, 118, 120, 128, 393, 396, 399, 405, 415, 421, 428.

²¹ Mehmed Zihni, *a.g.e.*, I, 335; başka örnekler için bkz. *A.e.*, I, 15, 46, 60, 106, 119, 159, 173, 186, 207, 231, 243, 290, 322; II, 26, 37, 49, 95, 108, 170, 205, 261, 272, 296, 301, 427.

²² Mehmed Zihni, *a.g.e.*, II, 239; başka örnekler için bkz. *A.e.*, I, 46, 136, 260, 289, 370; II, 103, 227.

²³ Mehmed Zihni, *a.g.e.*, II, 245; başka örnekler için bkz. *A.e.*, I, 46, 60, 83, 95, 102, 226, 227, 246, 271, 324, 334, 361; II, 40, 47, 67, 123, 129, 136, 148, 176, 197, 214, 219, 229, 245.

Esma bintü Yezîd: Muaz b. Cebel'in halasının kızıdır. Mertliği ve cesareti ile ün yapmıştır. Yermük savaşında çadır direğiyle düşmanlardan dokuz kişiyi öldürmüştür.²⁴

8. Bilgeligi ile ün yapmış kadınlar: Kaynaklarda hikmetli söz ve davranışlarından bahsedilen pekçok kadın esere alınmıştır.

Ümâme bintü'l-Hâris: Rebî'a kabilesinin eşrafından, kızına yaptığı tavsiyelerle kitaplara girmiş hikmetli söz sahibi bir hanımdır.²⁵

9. Güzellik ve şeref sahibi oluşu ile meşhur olmuş kadınlar: Eserde, kaynaklarda güzelliği ve şerefli oluşundan söz edilen pek çok şahıs tanıtılmaktadır.

Zebbâ bintü Alkame: Asrının en güzel kadını olarak kitaplara geçmiştir.

(تجوع الحرة و لا تأكل بثديها) "Hür kadın aç kalır; yine de süt analığı etmez" mealindeki mesel, ilk önce onun hakkında söylenmiştir.²⁶

10. İlim, irfan ve fazilet sahibi olup örnek davranışlarıyla dikkat çeken kadınlar:

Fatıma bintü Abdilmelik: Halife Ömer b. Abdilaziz'in eşidir. Bütün zinetlerini devlet hazinesine bağışlamıştır.²⁷

11. İlginç olduğu için dikkat çeken kadınlar:

Bintü Hüdâverdi: Hicrî 624 tarihinde İskenderiyye'de ortaya çıkmış, doğuştan kolsuz, ayağıyla kalem tutup güzelce meramını yazan bir kadındır.²⁸

12. Gerçek bir şahsiyete ad olmayan isimler: Eserde; hikaye, masal veya destanlarda geçen olay kahramanları hakkında açıklamalar yapılmaktadır.²⁹

²⁴ Mehmed Zihni, *a.g.e.*, I, 37; başka örnekler için bkz. *A.e.*, I, 332; II, 103, 268, 408.

²⁵ Mehmed Zihni, *a.g.e.*, I, 41; başka örnekler için bkz. *A.e.*, I, 16, 147, 162, 173, 194, 231, 268, 349, 366; II, 68, 69, 70, 99, 339, 395, 413.

²⁶ Mehmed Zihni, *a.g.e.*, I, 257. (mesel için bkz. el-Meydânî, Ebü'l-Fadl Ahmed b. Muhammed b. İbrahim, *Mecma'ü'l-emsâl*, (tah. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), İsa el-Babi el-Halebi ve Ortakları Matbaası, ys. ts., I, 215); başka örnekler için bkz. Mehmed Zihni, *a.g.e.*, I, 8, 50, 61, 80, 127, 129, 219, 257, 286, 287, 290; II, 18, 28, 161, 197, 256, 398, 399, 413.

²⁷ Mehmed Zihni, *a.g.e.*, II, 121; benzer örnekler için bkz. *A.e.*, I, 14, 40, 48, 57, 102, 114, 122, 126, 129, 130, 146, 150, 163, 191, 278, 296; II, 10, 23, 26, 133, 155, 215, 331.

²⁸ Mehmed Zihni, *a.g.e.*, I, 129; benzer örnekler için bkz. *A.e.*, I, 131, 155, 220, 298, 332; II, 171, 177, 199, 271, 399.

Ayrıca, o isimde bir kadın olabileceği ihtimalini doğuracak tabirlerle ilgili de bilgiler sunulmaktadır:

Hanîfe : İmam Ebû Hanîfe (ö. 150 / 767)'nin bu isimde bir kızı yoktur. İmamın böyle künyelenmesinin sebebi, daima yanında yazı yazmak için bir divit taşımasıdır. Hanife, Kûfe lügatında “divit” manasını ifade etmektedir.³⁰ Bundan dolayı İmamı Azam’a Ebû Hanîfe denilmiştir.

13. Muğanniyeler (şarkıcılar): Eserde pek çok şarkıcı cariyeden söz edilmektedir.

Abîde et-Tenbûriyye: Abbasî asrı şarkıcılarından. Tanburu üzerine şu beyit nakşedilmiştir:

كُلُّ شَيْءٍ سِوَى الْخِيَا نَةِ فِي الْحَبِّ يُحْتَمَلُ

“Muhabbette hiyanetten başkası çekilir.”³¹

14. Kadın ismi veya lakabı taşıdığı için esere alınan erkekler:

Aişe b. Usem: Bu isimle isimlendirilmiş erkeklerdendir.³² (Türkçe’imizde Yaşar isminin hem erkeğe hem kadına verilmesi gibi)

15. Hanımlarla ilgili bazı tabirler, sıfatlar ve lakaplar:

Sevdâü'l-‘Arûs: “Gelinin siyah cariyesi veya siyah elbisesi” manasına güzellik ifade eden bir tabirdir.³³

Betûl (Kendini Allah’a adanmış bekar kadın): Hz. Meryem ve Hz. Fatıma’nın övgü lakablarıdır.³⁴

²⁹ Mehmed Zihni, *a.g.e.*, I, 15, 40; II, 54, 107, 178,

³⁰ Mehmed Zihni, *a.g.e.*, II, 405. Aynı bilgiler için bkz. Uzunpostalcı, Mustafa, “Ebu Hanife”, *DİA*, X, 133; (Lisânu'l-‘Arab, el-Kâmûs ve tercümesinde “divit” manasını bulamadık. Kâmûs’ta, “Ebu Hanife”nin yirmi fıkıhçının künyesi olup en meşhurlarının İmamı Azam olduğu, bilgisi yer almaktadır. Bkz. Fîrûzâbadî, Mecduddin Muhammed b. Yakûb, *el-Kâmûsu'l-muhîd*, Beyrut 1407/1987, ح ن ف md.

³¹ Mehmed Zihni, *a.g.e.*, II, 47-48; başka örnekler için bkz. *A.e.*, I, 116, 125, 143, 148, 155, 169, 177, 196, 216, 245, 268, 300, 308, 313, 329, 336, 344, 364; II, 47, 69, 77, 133, 135, 164, 204, 207, 218, 229, 244, 283, 286, 397, 412.

³² Mehmed Zihni, *a.g.e.*, II, 27 (“اضبط من عائشة”) meselinde adı geçmektedir. *el-Müsteksâ*’da Aişe b. Asm olarak harekelenmiştir. Krş. ez-Zemahşerî, Mahmud b. Ömer, *el-Müsteksâ fî emsâli'l-‘Arab*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1408/1987, I, 214.); başka örnekler için bkz. Mehmed Zihni, *a.g.e.*, II, 27, 52, 106.

³³ Mehmed Zihni, *a.g.e.*, II, 425.

16. Tarihi bir önem taşıyan şahıslar:

Sâre: Asrı risalette Mekke fethinin haberini saçları içinde bir mektupla ulaştırmaya çalışırken yolda yakalanan bu şahıs, Hâşim oğullarının azatlısıdır.³⁵

17. Devlet yönetiminde bulunmuş kadınlar:

Dayfe Hatun: Salahaddin Eyyûbî'nin kardeşi olan Ebû Bekir'in kızıdır. Halep'te altı yıl yönetimde bulunmuştur.³⁶

18. Peygamber, sahabi, hükümdar, şair, vb. gibi önemli şahısların eşi, kızı veya başka bir yakını oluşu sebebiyle kaynaklarda yer alan kadınlar:

Süveybe: Ebû Leheb'in, Hz. Peygamber'in doğum müjdesini verdiğinde azad ettiği cariyesidir. Hz. Peygamber'e ilk önce süt veren bu hanımdır. Müslüman olup olmadığı konusu ihtilaflıdır.³⁷

19. Kötü huy veya akılsızlığı sebebiyle şöhret olmuş kadınlar:

Mâriha: Kendisini son derece haya sahibi ve iffetli gösterdiği halde kefen soyarken yakalanan bir kadındır. Bu yüzden sahte haya gösterisi yapanlara, (حياء مارخة) "Mâriha hayası" meseli söylenir.³⁸

20. Zihni Efendi, sadece kaynaklara geçmiş meşhur kadınları eserinde toplamakla yetinmemiş; çağdaşı olan ünlü kadınlara da yer vermiştir.

Örnekler:

Habîbe Hanım: Aslen Hersek'li, Mehmed Zihni Efendi ile aynı yaşta, İstanbul'lu bir şairdir.³⁹

³⁴ Mehmed Zihni, *a.g.e.*, I, 112; benzer örnekler için bkz. *A.e.*, I, 107, 112, 184, 347; II, 50, 130, 171, 222, 228, 230, 425.

³⁵ Mehmed Zihni, *a.g.e.*, I, 289; benzer örnekler için bkz. *A.e.*, I, 95, 132, 151, 176, 185, 268, 275, 289, 325, 363; II, 37, 47, 64, 115, 167, 171, 247, 254, 280, 392, 393, 400, 407, 409, 422.

³⁶ Mehmed Zihni, *a.g.e.*, I, 365; başka örnekler için bkz. *A.e.*, I, 98, 126, 214, 218, 233, 254, 294, 328, 330, 338, 365; II, 165, 396, 401.

³⁷ Mehmed Zihni, *a.g.e.*, I, 142; benzer örnekler için bkz. *A.e.*, I, 6, 9, 23, 27, 38, 41, 50, 57, 62, 88, 91, 131, 173; II, 133, 151, 170, 202, 219, 230, 267, 275, 288, 319, 338, 399, 406.

³⁸ Mehmed Zihni, *a.g.e.*, II, 198; başka örnekler için bkz. *A.e.*, I, 46, 78, 86, 101, 144, 152, 186, 342, 347, 371; II, 52, 59, 63, 164, 179, 198, 411, 426.

³⁹ Mehmed Zihni, *a.g.e.*, I, 159.

Sırrı Hanım: Diyarbakırlı bir şairdir. Şiirlerinden bazıları *Harâbât*'ta mevcuttur.⁴⁰

Boşnak Şerife Hanım: Cesaretiyle ün yapmış bundan dolayı devlet tarafından da ödüllendirilmiş bir hanımdır. Bu kadınla ilgili verilen bilginin 12 Şevval 1293/1876 tarihli gazetelerde okunduğu bildirilmektedir.⁴¹

Fıtnat Hanım: Yine Mehmed Zihni Efendiyle aynı asırda yaşamış edebiyatçılardandır. 1258'de Trabzon'da doğmuştur. Zihni efendi, Fıtnat hanımın eserlerinin basılmamış olmasından duyduğu teessürü, “o zamanlarda kadınların eserlerini basmak mutad olmadığından olsa gerek kıymetli eserlerinin basılmamış olması üzüntü vericidir” sözleriyle dile getirmektedir.⁴²

Ruveyde Hanım: İlim ve marifet ehlinde, Yusuf Paşa Kız Rüşdiyesi baş öğretmeni Hafız Rüveyde hanımdır.⁴³

Zafer Hanım: İstanbul edebiyatçılarından.⁴⁴

Bütün bu şahıs tanıtları yapılırken sıkıcı bir üslup kullanılmayıp, akıcı bir sohbet havası içinde, münasebet düştükçe başka konulara da girilmekte; bilgilendirici, ibret verici ve eğitici açıklamalara yer verilmektedir. Zihni Efendi'nin bu eserinde de, gayenin sadece bir biyografik bilgilendirme olmadığı; yeri geldikçe insanda olgun karakterin yerleşmesinde katkı sağlayıcı açıklamalar yapıldığı dikkat çekmektedir. Örneğin, Bahiyye el-Medeniyye adındaki bilgili bir kadının tanıtımında şu açıklamalara yer verilmektedir: Ona “şeref nedir” diye sorulduğunda şu cevabı vermiş: “Şeref, görülen iyilik insanın ilelebed boynunda kalacağına itikad etmek, yani minnettarlık arını bilip kimseden bir şey talebinde bulunmamaktır” demiştir. Zihni Efendi, “doğru söylemiştir” diye bu sözü tasdik ettikten sonra Nâbi (ö. 1712)⁴⁵'nin şu şiiriyle bu manayı güçlendirmektedir:

⁴⁰ Mehmed Zihni, *a.g.e.*, I, 303.

⁴¹ Mehmed Zihni, *a.g.e.*, I, 332.

⁴² Mehmed Zihni, *a.g.e.*, II, 142.

⁴³ Mehmed Zihni, *a.g.e.*, II, 414.

⁴⁴ Mehmed Zihni, *a.g.e.*, II, 428.

⁴⁵ Nâbi (1672-1712): XVII. Asır Dîvan şiirinde bir tefekkür edebiyatı çıktırı açarak kendi adıyla anılabilir bir şiir mektebi teessüs edecek kadar, şiirde değişik bir şahsiyet ve hususiyet gösteren geniş tesirli bir şairdir. Geniş bilgi için bkz. Banarlı, *a.g.e.*, I, 669-673.

*Eyleme kimseye arz-ı hâcet; Olma ham-geşte-i bâr-ı ni'met.
Sabib-i hırs ve tama' rüsvâdur; Kimyay-ı şeref istiğnâdur.
Âli et ki, himmetini hor olma; Gördüğün şeye talepkâr olma.*⁴⁶

C. Kaynakları

Müellif kullandığı kaynakların bir listesini sunmamaktadır. Ancak ikinci cildin sonuna ilâve ettiği “zeyl” başlığı altındaki ek bölümünün başında şu açıklamalara yer vermektedir: “Birinci cildin basımından sonra hatıra gelenlerle daha sonra, *Hamâsa-i Basriyye*, İmam Sübkî'nin *Tabakâtı Suğrâ'sı*, Ali el-Kârî'nin *Esmâ-ı Ceniyye*, Müstakimzâde merhumun meşahîr-i hattatîni (meşhur hattatları) hâvî olan (içeren) *Tezkîre'si*, İbn Hacer el-Askalanî'nin *İnbâ'ü'l-Gumr'u*, Vâkidî'nin *Futûl'u*nda, ve daha sonra *İkdi'l-Ferîd*de görülenler önceki tertip üzere derc olunmuştur.”⁴⁷ Ancak eserin tamamı incelendiğinde müellifin kullandığı kaynakların burada belirtilenlerden ibaret olmadığı anlaşılmaktadır ki, bunlar tarafımızdan tespit ve tasnif edilerek aşağıda sıralanmıştır:

1. Tarih ve tabakat kaynakları:

a) Tarih kitapları:

1. İbn Hişam, Ebû Muhammed Cemaleddin Abdülmelik (ö. 213/828), *es-Sîretü'n-Nebeviyye*;
2. Ebu'l-Kasım Abdurrahman Abdullah b. Abdülhakem (ö. 257/871), *Kitâbu Futûhi Mısr*;
3. Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe (ö. 276/889), *Kitâbü'l-Meârif*;
4. Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir et-Taberî (ö. 310/923), *Tarîh-i Taberî (tercümesi)*;

⁴⁶ Mehmed Zihni, *Meşâhîr*, I, 115; krş. Nâbî, *Hayriyye-i Nâbî*, (İnceleme-Metin, haz. Mahmut Kaplan), Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1995, s. 217. (Yukarıya aldığımız beyitlerin verdiğimiz kaynakta küçük farklarla kayıtlı olduğunu tespit ettik: “ni'met” yerinde, “minnet”; “himmətini” yerinde, “kıymetini” gibi. Şiirin günümüz Türkçesi ile anlamı:

Kimseye ihtiyacını arz etme; / Nimet (minnet) yükü altında bükülerek gezen olma.

Hırs ve tamah sahibi, rezildir; / Onur kaynağı muhtaç olmamaktır.

Kıymetini (gayretini) yüksek tut ki, hakir olma; / Gördüğün şeye istekli olma.

Benzer eğitici ve öğretici açıklamaların yapıldığı örnekler çoktur. Mehmed Zihni, *Meşâhîr*, I, 23, 120, 122, 155, 157, II, 130, 201, 238, 264, 271, 293.

⁴⁷ Mehmed Zihni, *a.g.e.*, II, 392.

5. es-Sa'lebî, Ebû İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrahim en-Nisaburî (ö. 427/1035), *Arâisü'l-mecâlis*;
6. el-Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali (ö. 463/1071), *Tarîhu Bağdad*;
7. İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasen İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim (ö. 630/1233), *El-Kâmil fi't-tarîh*;
8. Ebü'l-Fidâ İmadüddin İsmail b. Ömer ibn Kesir (ö. 774/1373), *el-Bidâye ve'n-nihâye*;
9. İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddin Abdurrahman b. Muhammed (ö. 808/1406), *Tarîhu İbn Haldûn*;
10. el-Makrizî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ali (ö. 845/1443), *el-Hatâtü'l-makrizîyye* (Mısır tarihi);
11. Saadeddin b. Hasan Can (ö. 1008/1598), *Mirâtü'l-edvar ve mirkâtü'l-abbâr*;
12. Ebu'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Muhammed b. Ahmed Makkarî (ö. 1041/1631), *Nefhu't-Tîb* (Endülüs tarihi);
13. Müneccimbaşı, Derviş Dede Ahmed Efendi (ö. 1114/1702), *Sahâifü'l-abbâr fi vakâi'i'l-âsâr (Câmiü'd-Düvel ve Müneccimbaşı tarihi olarak da bilinir.)*;
14. ez-Zürkânî, Muhammed b. Abdilbâki (ö. 1122/1710), *Şerhu'l-Mevâhibi'l-ledünniyye*;
15. el-Ayvansarayî, Hafız Hüseyin Efendi b. el-Hâcc İsmail (ö. 1201/1786), *Hadîkatü'l-cevâmî* (İstanbul Camileri tarihi / ansiklopedisi);
16. Ebu'l-Fadl Muhammed Halîl b. Ali el-Muradî ed-Dimeşkî (ö. 1206/1791), *Silkü'd-Dürer fi a'yâni'l-karni's-sânî aşer* (Tarihi Muradî);
17. Ahmed Cevdet Paşa (ö. 1312/1895), *Cevdet Paşa Tarihi*.

b) Tabakat kitapları:

1. İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali (ö. 597/1201), *Kitâbü'l-ezkeiyâ*;
2. İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasen İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim (ö. 630/1233), *Üsdü'l-gâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*;
3. İbn Hallikân, Ebu'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed (ö. 681/1282), *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâü ebnâi'z-zaman*;
4. Taşkoprîzâde, Ebu'l-Hayr İsmâüddin Ahmed Efendi (ö. 698/1561), *eş-Şakâikü'n-nu'mâniyye fi ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*;

5. es-Safedî, Selahaddin Halil b. Aybek (ö. 764/1362), *el-Vâfî bi'l-vefeyât*; ve aynı müellifin *Ünvânü'n-nasr fî a'yânî'n-nasr* isimli eseri;
6. Salahuddin Muhammed b. Şakir el-Kütübî (ö. 764/1363), *Fevâtü'l-vefeyât*;
7. es-Sübkî, Tacüddin Ebû Nasr Abdülvehhab b. Abdilkâfî b. Temmâm (ö. 771/1370), *Tabakatü's-şâfi'yye (muhtasar)*;
8. İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali (ö. 856/1449), *İnbâ'ü'l-gumr fî ebnâ'i'l-'umr*;
9. İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali (ö. 856/1449), *el-İsâbe fî temyîzi's-Sahâbe*;
10. Ebu'l-Berekât Nureddin Abdurrahman b. Ahmed b. Muhammed el-Câmi (ö. 898/1492), *Nefehâtü'l-üns min hadarâti'l-kuds*;
11. es-Suyûtî, Ebu'l-Fadl Celaleddin Abdurrahman b. Ebû Bekir (ö. 911/1505), *el-Müncem fî'l-mu'cem*;
12. Devletşah, Emir Devletşah b. Alaüddeve b. Bahtışah el-Horasânî es-Semerkanî (ö. 913/1517), *Sefînetü's-şü'arâ* (edebiyat);
13. Şa'rânî, Ebû Abdurrahman Abdülvehhab b. Ahmed b. Ali el-Mısırî (ö. 973/1565), *Tabakâtü'l-kübrâ*;
14. Aliyyü'l-Kârî, Nureddin Ali b. Sultan Muhammed el-Herevî (ö. 1014/1605), *el-Esmârü'l-ceniyye fî'l-esmâi'l-banefiyye*;
15. Katip Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah (ö. 1067/1657), *Kesfü'z-zünûn an esmâi'l-kütübi ve'l-fünûn*.

2. Arap dili ve edebiyatı kaynakları:

1. İmriü'l-Kays b. Hucre b. el-Haris b. Amr (ö. 545), *Dîvân*;
2. Müberred, Ebu'l-Abbas Muhammed b. Yezîd b. Abdülekber el-Ezdî (ö. 286/899), *el-Kâmil*;
3. İbn Abdî Rabbîhi, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed el-Endelüsî (ö. 328/940), *el-İkdü'l-ferîd*;
4. Ebû Ali İsmail b. Kasım b. Ayzun el-Kâlî (ö. 356/960), *el-Emâlî*;
5. Ali b. Hüseyin b. Muhammed Ebu'l-Ferc el-İsfahânî (ö. 357/967), *Kitâbü'l-egânî*;
6. İbn Zeydûn, Ebû Velid Ahmed b. Abdullah b. Ahmed el-Mahzûmî (ö. 463/1071), *Risâletü İbn Zeydûn şerhi Şerbu'l-Uyûn*;
7. ez-Zevzenî, Ebû Abdullah Hüseyin b. Ahmed b. Hüseyin (ö. 486/1093), *Şerbu'l-Mualakâti's-seb'a*;

8. Râgıb el-İsfehânî, el-Hüseyin b. Muhammed (ö. 502/1108), *Muhadarâtü'l-üdebâ ve muhâverâtü's-şü'arâ*;
9. el-Meydânî, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Muhammed b. Ahmed en-Nisaburî (ö. 518/1124), *Mecma'u'l-emsâl*;
10. Yusuf b. Muhammed b. Abdullah Ebu'l-Haccac (ö. 604/1207), *Kitâbu Elif bâ*;
11. eş-Şerîşî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Abdülmün'im el-Kaysî en-Nahvî (ö. 619/1222), *Şerbu'l-Makâmât*;
12. Zekiyyüddin Abdülazim b. Abdülvahid b. Zafir ibn İsbâ' (ö. 654/1256), *Tabrîrû't-tabbîr fî smâ'ati's-şî'r ve'n-nesr*;
13. el-Basrî, Sadreddin Ali b. Ebi'l-Ferec b. el-Hasen (ö. 659/1260), *el-Hamâsetü'l-Basriyye*;
14. İbn Hişam en-Nahvî, Ebû Muhammed Cemaleddin Abdullah b. Yusuf (761/1360), *Muğni'l-lebîb an kütübi'l-e'arîb*;
15. ed-Demîrî, Kemaleddin Muhammed b. Musa (ö. 808/1405), *Hayâtü'l-Hayavân*;
16. Firuzabadî, Ebu't-Tahir Mecidüddin Muhammed b. Yakub b. Muhammed (ö. 817/1415), *el-Kâmûsu'l-mubît* ve bu eserin Mütercim Asım Efendi tarafından yapılan tercümesi *Okyanus*;
17. İbn Hicce Takiyyüddin Ebû Bekir b. Ali b. Abdillâh el-Hamevî ed-Dimeşkî (ö. 837/1433), *Semerâtü'l-evrâk*;
18. el-Ebşîhî, Muhammed b. Ahmed el-Hatîb (ö. 850/1446), *el-Mustatraf min külli fennin mustazraf*;
19. es-Suyûtî, Ebu'l-Fadl Celaledin Abdurrahman b. Ebû Bekir (ö. 911/1505), *el-Müzhîr fî'l-luğa ve envâihâ*;
20. Davud b. Ömer el-Antâkî (ö. 1008/1599), *Tezyînü'l-esvâk fî abbâri'l-uşşak*;
21. Şihâbüddin Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Hafâcî (ö. 1069/1659), *Şifâü'l-galîl fî kelâmi'l-'Arab mine'd-dabîl*;
22. ez-Zebîdî, Ebu'l-Feyz Murteza Muhammed b. Muhammed (ö. 1205/1790), *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*;
23. eş-Şirvânî, Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Ensârî (ö. 1253/1838), *Hadîkatü'l-efrâb*.

3. Türk ve Fars edebiyatlarıyla ilgili kaynakları:

1. Ebû Abdullah Muslihüddin Şeyh Sadi eş-Şirâzî (ö. 691/1292), *Gülîstan*;

2. Aşık Çelebi (ö. 979/1572), *Meşairü's-şü'arâ* (tezkire);
3. Kınalızâde Hasan Çelebi (ö. 1016/1607), *Tezkiretü's-şü'arâ*;
4. Azer b. Ağahan Beğdili Şamlü İsfehânî Lütfî Ali Beg (ö. 1195/1781), *Âteşgede-i Azer* (Fars edebiyatı);
5. Müstakimzade Süleyman Sadeddin Efendi (ö. 1202/1787), *Tezkiretü'l-hattatîn (Tuhfetü'l-hattatîn)*;
6. Lebîb Ahmed b. Mustafa el-İstanbulî (ö. 1284/1867), *Cevâbir-i mültekata*;
7. Fatim Davud Efendi Dıramalı (ö. 1284/1867), *Tezkiretü hâtimetü'l-eş'âr*;
8. Ziya Paşa (ö. 1297/1880), *Harâbât*.

4. Hadis, Tasavvuf ve Tefsir Kaynakları:

a) Hadis:

1. el-Buharî, Abdullah b. Muhammed b. İsmail (ö. 256/870), *el-Câmiü's-sabîh*;
2. es-Suyûtî, Ebu'l-Fadl Celaleddin Abdurrahman b. Ebû Bekir (ö. 911/1505), *el-Câmiü's-sağîr min hadîsi'l-beşîri'n-nezîr* ve şerhi *et-Teysîr bişerbi'l-Câmi'*;
3. Kastallanî, Ebu'l-AbbasŞehabeddin Ahmed b. Muhammed (ö. 923/1517), *İrşadiü's-sârî lişerbi Sabîbi'l-Buharî*;

b) Tasavvuf:

1. Ebu'l-Kasım Zeynü'l-İslâm Abdülkerim b. Hevâzin el-Kuşeyrî (ö. 465/1072), *er-Risale*;
2. İbn Arabî, Ebû Abdillâh Muhyiddin Muhammed b. Ali (ö. 638/1240), *el-Müsâmerât ve'l-mubâdarât*;
3. Kasım et-Tebrîzî (ö. 837/1433), *Enîsü'l-ârifîn* (trc. Tâcizâde Cafer Çelebi);

c) Tefsir:

4. ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Cârullah Mahmud b. Ömer (ö. 538/1144), *el-Keşşâf an hakâiki't-te'vîl*;
5. el-Beydâvî, Abdullah b. Ömer b. Muhammed (ö. 685/1286), *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*;
6. es-Suyûtî, Ebu'l-Fadl Celaleddin Abdurrahman b. Ebû Bekir (ö. 911/1505), *Tefsîrü'l-Celâleyn*;

7. Ebu's-Suud, Muhammed b. Muhammed b. Muhyiddin el-İmad (ö. 982/1574), *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâye'l-kitabi'l-kerîm*.

D. Arap Dili ve Edebiyatı Açısından Önemi

Zihni Efendi, bu eserini Arapça öğretmeni olmadan önce hazırlamıştır. Herşeyden önce Arapça eserlerini hazırlamadan evvel Arap dili ve edebiyatının önemli kaynaklarını taraması, Arapça öğretmeni olduktan sonra hazırladığı eserlerin alt yapısını oluşturmuştur, denilebilir. Bunun dışında eserde Arap dili ve edebiyatı açısından önemli kabul edilebilecek şu özellikler tespit edilmiştir:

1. Eserde pek çok Arap hanım şairi tanıtılmakta ve şiirlerinden örnekler sunulmaktadır. Bu bakımdan eser, Arap hanım şairlerin hayatları ve şiirlerinden örneklerin bulunduğu bir kaynak kabul edilebilir. Arapça şiirlerinden örneklerle birlikte tanıtılan hanım şairler şunlardır:

Âmine (I, 13), İbnetü 'Akîl (I, 18), İbnetü Kelemen (I, 19), Uhtü Hâzûk (I, 21), Uhtü'l-Maksis, el-Bâhiliyye (I, 21), Erva bintü Abdi'l-Muttalib (I, 26), Esmâ el-Âmiriyye (I, 37), A'râbiyye (I, 39), Ümâme bintü Hazrec (I, 42), Ümâme bintü zi'l-İsba' (I, 44), Emetü'l-'Azîz Şerîfe (I, 47), Ümmü Ebân (I, 48), Ümmü Bestâm (I, 52), Ümmü'l-Benîn bintü 'Abdilazîz (I, 54), Ümmü'l-'Alâ (I, 82), Ümmü Amr (I, 84), Ümmü Amr (I, 85), Ümmü Kays ed-Dabbiyye (I, 90), Ümmü, Gülsûm bintü Abdi vedd (I, 92), Ümmü'n-Nahîf (I, 98), Ümmü'n-Nisa (I, 100), Ümeyye bintü, Abdi Şems (I, 108), Büseyne bintü Mu'temid (I, 113), Takiyye el-Erminaziyye (I, 137), Tümadar (I, 139), Cenûb bintü 'Aclân (I, 149), Habîbe (I, 157), Hacnâ' (I, 161), Hafsa bintü'l-Hacc er-Rakûniyye (I, 170), Hafsa bintü Hamdûn (I, 172), Hamîde bintü'n-Nu'mân (I, 182), Hadîce bintü'l-Me'mûn (I, 192), Hırnık (I, 195), Hansâ (I, 198), Dünya (I, 217), Dehnâ bintü Mishal (I, 219), Zelfâ (I, 223), Zelfâ (I, 225), Rabîha (I, 232), Rumeykiyye (I, 244), Reyyâ (I, 245), Rayta bintü Cizl (I, 248), Rayta bintü Âsım (I, 249), Rayta bintü 'Aclân (I, 251), Zeyneb bintü't-Taseriyye (I, 279), Zeynebü'l-Mihriyye (I, 286), Sü'dâ (I, 307), Sa'dûne (I, 309), Selma el-Bağdâdiyye (I, 320), Selma el-Yemaniyye (I, 322), Şuâneyn (I, 333), Şelebiyye (I, 337), Safiyyetü'l-Bâhiliyye (I, 360), Aişe es-Semerandiyye (II, 11), Aişe, el-Kurtubiyye (II, 12), Aişe bintü Mu'tasım (II, 24), Asiye (II, 41), İbadiyye (II, 43), Arûziyye (II, 54), Ufeyra bintü Gıfâr (II, 68), Amra bintü Düreyd (II, 82), Amra bintü Mirdâs (II, 85), Amra el-Hasmaiyye (II, 86), Anân (II, 91), Faria bintü Şeddâd el-Meriyye (II, 107),

Fatıma bintü Ahcem (II, 116), Fadl (II, 137), Kuteyle bintü'n-Nadr (II, 152), Kurra (II, 155), Kadîb, Elbân (II, 158), Kamer (II, 166), Kemaliyye (II, 172), Kenze Ümmü Şemle (II, 173), Leyla el-Ahyeliyye (II, 180), Leyla bintü'l-Hars (II, 186), Leyla bintü Hassan (II, 187), Leyla bintü, Tarîf (II, 188), Mâriye (II, 199), Mahbûbe (II, 208), Meryem bintü Ebî Ya'kûb (II, 214), Mehcetü'l-Kurtibiyye (II, 238), Meysûn (II, 242), Meyye bintü Dırrar ed-Dabbiyye (II, 245), Nezhûn (II, 258), Nudâr (II, 263), Nu'm (II, 267), Vecîhe bintü Evs ed-Dabbiyye (II, 281), Vellâde (II, 284), Hind (II, 319), Yüsrâ bintü Lebîd (II, 331), Takiyye (II, 399), Hırnık bintü Kühâfe (II, 406), Hansâ' (II, 407), Rayya el-Ukeyliyye (II, 414), Zehra el-Kilabiyye (II, 415)

2. Mehmed Zihni Efendi, Arap edebiyatına olan derin vukufunu bu eserinde de göstermiş; Arap edebiyatındaki nadir şüirlere yer vermiştir. Bunlardan gerekli gördüklerini kelimelerinin anlamalarını da vererek tercüme etmiş, bir kısmının ise sadece metinlerini vermekle yetinmiştir. Eserin tamamı incelendiğinde, şiir örneklerinin sadece şairlerin tanıtımına has olmadığı görülmektedir. Başka şahısların tanıtımında da bol miktarda şiir malzemesi kullanılmaktadır.

Örneğin Kâdî Şurayh'in eşi Zeyneb bintü Hadîr'in tanıtımında, Kâdî Şurayh'in eşine yazdığı şiirden örnek beyitler sunulmaktadır:

فشلنت يميني يوم اضرب زينا	رأيتُ رجالا يضربون نساءهم
فما العدلُ مني ضرب من ليس مذنباً	الضربُ بها من غير ذنب اتت به
إذا طلعت لم تبق منهن كوكبا	فزئب شمسٌ و النساءُ كواكبُ

Zihni Efendi'nin sadece metnini verdiği bu beyitlerin içerdiği mesajlar da, değil o gün için, günümüz için bile büyük öneme sahiptir:

“Adamlar gördüm kadınlarını döven; / Hemen elim kurusun Zeynebi dövdüğüm gün. Yaptığı bir suç yokken onu dövmek; / Benden adalet değildir suçsuzu dövmek. Zeynep güneştir diğer kadınlar yıldız; / Güneş doğunca bırakmaz hiç bir yıldız.”⁴⁸

Benzer örneklere çok rastlanan eser, bu özelliği ile, Arapça şüirlerin bol bulunduğu bir şiir antolojisi olarak değerlendirilebilir.

3. Eser, Arap dili ve edebiyatında önemli yeri olan meseller (atasözleri) bakımından da son derece zengin malzeme ihtiva etmektedir. Söyledięi söz mesel olmuş, hakkında söylenen söz mesele dönüşmüş; şeref, iffet, soyluluk, bilgelik veya ahmaklığı yüzünden mesel konusu olmuş veya meselin hikaye-

⁴⁸ Mehmed Zihni, *a.g.e.*, I, 276.

sinde bir şekilde adından bahsedilmiş kadınlar, söz konusu meselle birlikte anlatılmaktadır:

Örnek:

Esmâ bintü Abdillâh: (لا عطر بعد عروس) “Düğünden sonra koku sürülmez” manasına gelen meseli söyleyen kadın.⁴⁹

4. Eserde yeri geldikçe Arap dili ve edebiyatı konularıyla ilgili açıklamalar ve değerlendirmeler yapılmaktadır.

Lügavî açıklama: Cuma isimli kadının tanıtımından sonra “istidrat” başlığı altında şu ilâve bilgilere yer verilmektedir: “Mü’minlerin bayramı olan cuma gününün eski Arapçadaki ismi, “arûbe”dir. Cuma adının verilmesi o gün halkın namaza toplanması münasebetiyle İslâmî devrede Medine halkı tarafından. Cuma Sûresi de Medine’de nazil olmuştur. Cuma namazı için ilk defa hicretin birinci senesinde Medine mescidinde toplanılmıştır.

Cahiliye devrinde Araplar; pazar gününe “evvel”, pazartesi gününe “ehven”, salı gününe “cübâr”, çarşambaya “dübâr”, perşembeye “mûnis”, cumartesiye “şeyâr” derlerdi.”⁵⁰

Arap edebiyatıyla ilgili açıklama ve değerlendirme: Mehmed Zihni Efendi, Uhtu’l-Maksis el-Bâhiliyye isimli şairin tanıtımında şu bilgilere de yer vermektedir: “*Divan-ı Hamâse*: Hicrî iki yüz yılı başlarında yaşamış meşhur Ebû Temmâm Habîb b. Evs et-Tâî (ö. 231/846)’nin seçmelerini içine alan on bab üzere tertip edilmiş belîğâne bir divan olup birinci babının ismiyle şöhret bulmuştur ki, mezkûr divanın birinci babı hamâset (kahramanlık) ve secaate dair Arap şürlerinin seçme olanlarını içine alır. Buhturî (ö. 284/897)’nin de aynı isimde ve aynı tertipte bir seçmeler mecmuası varsa da, birincinin taklidi olduğundan aslı kadar şöhret bulmamış ve her nerede beyt-

⁴⁹ Mehmed Zihni, *a.g.e.*, I, 33; başka örnekler için bkz. *A.e.*, I, 53, 57, 64, 79, 86, 89, 116, 123, 127, 143, 146, 147, 152, 153, 154, 155, 162, 173, 175, 176, 177, 186, 211, 231, 234, 238, 248, 257, 258, 268, 287, 314, 342, 347, 349, 350, 366, 371; II, 18, 27, 51, 60, 72, 81, 94, 95, 101, 119, 131, 146, 155, 168, 179, 191, 198, 222, 228, 230, 282, 289, 313, 329, 335, 394, 398, 399, 413, 426.

⁵⁰ Mehmed Zihni, *a.g.e.*, I, 147; Cahiliye devrinde gün ve ay isimleriyle ilgili geniş bilgi için bkz. İbn ‘Âsım, Ebu Bekr Abdullâh b. Hüseyin b. İbrahim es-Sakafî, *Kitâbü’l-ennâ ve’l-ezîmine ve ma’rifeti a’yâmi’l-kevâkib*, (haz. Hüseyin Elmalı), TDV. Yay., Ankara 1997, s. 62-66; es-Suyûtî, Celâlü’l-Din Abdü’r-Rahman b. Ebi Bekir, *el-Müezbir fi’l-ülûmi’l-luğâ ve emvâihâ*, Mısır ts., II, 219, 259.

i Hamâsî dense veya kavlu'l-Hamâsî diye delil getirilse, Ebû Temmâm'ın mecmuasına nisbeti hemen akla gelir olmuştur. Yalnız Hamâsî tabiri, orada şiiirleri bulunan şairlerden biri demek manasına olup, beyt-i Hamâsî terkibi de adı geçen mecmuanın içine aldığı beyitlerden biri, demek olacaktır.⁵¹

E. Sonuç

Meşâbîru'n-nisâ adlı eserde edebiyatçı, hadis ve fıkıh bilgini, sahabî, evliya, tarihî bir olayda önem taşıyan, muğanniye (şarkıcı), devlet yönetiminde bulunmuş, yaptırdığı eser, cesaret, bilgelik, güzellik ve şeref gibi özellikleriyle meşhur olmuş; ilim, irfan ve fazilet sahibi olup örnek davranışlar göstermiş, ilginç olduğu için dikkat çekmiş, vb. pek çok ünlü kadın tanıtılmaktadır. Hatta kötü huy veya akılsızlığı sebebiyle şöhret olmuş kadınların da eserde yer aldığı görülmüştür. Ayrıca, gerçek bir şahsiyete ad olmayıp hikaye, masal veya destanlarda geçen olay kahramanlarına ait isimler, kadın ismi veya lakabı taşıyan erkekler, hanımlarla ilgili bazı tabir, sıfat ve lakaplar da müstakil madde olarak ele alınıp açıklamalar yapılmıştır. Bunlara ilâveten, sadece kaynaklara geçmiş meşhur kadınlarla yetinilmemiş; müellifin çağdaşı olan ünlü kadınlara da yer verilmiştir.

Tarih ve tabakat, Arap dili, Türk ve Fars edebiyatları, Hadis, Tasavvuf ve Tefsir sahalalarında pek çok önemli kaynağın taranması sonucu meydana getirilmiş bu eser, sözü edilen sahalalar için de ehemmiyeti haiz bir başvuru kaynağı olarak değerlendirilebilir.

Zihni Efendinin Arapça öğretmeni olmadan önce böyle bir eser hazırlaması, müellifine Arapça öğretimine dair eserlerini ortaya koymadan evvel, Arap dili ve edebiyatının önemli kaynaklarını etraflıca tarama fırsatı sunmuş; Arapça öğretmeni olduktan sonra hazırladığı eserlerin ön hazırlığı ve alt yapısını oluşturmuştur. Ayrıca eserde, pek çok Arap hanım şair tanıtılıp onların şiiirlerinden ve edebî değere sahip başka şiiirlerden örnekler sunulmakta, Arap dili ve edebiyatında önemli yeri olan meseller (atasözleri) bulunmakta ve yeri geldikçe Arap dili ve edebiyatı konularıyla ilgili açıklamalar ve değerlendirmeler yapılmaktadır. Esere bu yönüyle bakıldığında türüne az rastlanırl bir kaynak olduğunu söylemek mümkündür.

⁵¹ Mehmed Zihni, *a.g.e.*, I, 22; sözü edilen eserlerle ilgili daha geniş bilgi ve değerlendirmeler için bkz. Nihat M. Çetin, *Eski Arap Şiiiri*, İÜ. Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1973, s. 29vdd.